

Elżbieta Gudowska-Natanek¹

Formalne prawo odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów sądów powszechnych

Słowa kluczowe: odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prawo do sądu, niezawisłość sędziowska

Keywords: disciplinary responsibility of the judges, the right to a fair trial, judges' independence

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie procesowego prawa odpowiedzialności dyscyplinarnej, jakiej podlegają sędziowie sądów powszechnych, w odniesieniu do konstytucyjnej zasady niezawisłości sędziowskiej. Omawiane są w tym kontekście formalne aspekty procedury sędziowskiej odpowiedzialności dyscyplinarnej, a zwłaszcza dotyczące wszczęcia postępowania, rozpoznania sprawy dyscyplinarnej, zbiegu postępowań, odwołania oraz wzruszenia prawomocnego orzeczenia. Zagadnienie to posłuży w wyjaśnieniu funkcji postępowań dyscyplinarnych, w stosunku do konstytucyjnego prawa do sądu, wraz ze wskazaniem ewentualnych korekt w obecnie uregulowanych przepisach.

Summary

Formal law of disciplinary responsibility of the judges of the common courts

The purpose of this article is to present the process of disciplinary liability that the judges of the common courts are subject to especially in relation to the constitutional prin-

¹ Autorka jest doktorantką w Katedrze Prawa Ustrojowego Porównawczego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. E-mail: elzbieta.gudowska-natanek@doctoral.uj.edu.pl.

ple of judges' independence. In this context, they are discussed the formal aspects of the disciplinary procedure, particularly those concerning initiation of proceedings, recognizing the disciplinary case, joinder of proceedings, appeal and resumption of final judgment. This issue will be used to answer the question, what the function is and what disciplinary proceedings are for in relation to constitutional right to a fair trial and also whether current legislation needs corrections.

I.

„Ten zawód powinni pełnić najlepsi, najmądrzejsi, najlepiej wykształceni, najporządniej myślący. Rolę sędziego w cywilizowanym państwie mają pełnić ludzie o najwyższych walorach, kwalifikacjach fachowych i etycznych, otwarci na problemy współczesnego *świata*, swobodni myślowo i moralnie, pewni swych racji i gotowi do ich obrony, w pełni *świadomi* zawodowo i kulturowo”². Ten krótki cytat profesor Ewy Łętowskiej wskazuje na niezbędne kwalifikacje, jakie powinni posiadać sędziowie. Co więcej, w pełni oddaje ważność zawodu, który piastują, podkreślając także wartość, jaką sami stanowią, by – przede wszystkim – zapewnić realizację konstytucyjnej zasady wyrażonej w art. 45 Konstytucji RP³, prawa do sądu⁴.

Punktem wyjścia tych rozważań jest przepis ustawy zasadniczej, na gruncie którego każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Przytoczone prawo jednostki do dochodzenia swych praw znajdujemy także w art. 6 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁵, w którym zapisano, że każdy ma prawo do sprawiedliwego

² E. Łętowska, *Dekalog dobrego sędziego*, „Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik” 2016, nr 1, s. 8.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).

⁴ Zob. E. Łętowska, *Prawo do sądu – różnice perspektywy*, [w:] *Aurea Theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. II, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011.

⁵ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. 1993, Nr 61, poz. 284).

i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytyczonej przeciwko niemu sprawie karnej. W kontekście art. 45 Konstytucji RP wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny, który w wyroku z 24 października 2007 r. przyjął, że konstytucyjne prawo do sądu dodatkowo obejmuje prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy, sądu i sędziów⁶. Przywołane przepisy wskazują na sąd niezawisły, co wymaga uściślenia. Niezawisłość dotyczy sędziów, a niezależność sądów, czemu wyraz daje chociażby art. 186 ust. 1 Konstytucji RP. To właśnie niezawisli sędziowie w niezależnych sądach⁷ są w stanie zapewnić urzeczywistnienie konstytucyjnej gwarancji prawa do sądu.

Niezawisłość sędziowska, o której mowa, jest różnie definiowana. Przede wszystkim w jej treści chodzi o stworzenie sędziemu takiej sytuacji, by w wykonywaniu swoich czynności mógł podejmować bezstronne decyzje, w sposób zgodny z własnym sumieniem i zabezpieczony przed możliwością jakichkolwiek bezpośrednich lub pośrednich nacisków zewnętrznych⁸. Tutaj dochodzimy do istoty rzeczy, bowiem jedną z gwarancji o charakterze bezpośrednim niezawisłości sędziowskiej jest podleganie przez sędziów odpowiedzialności dyscyplinarnej⁹. Zatem – już w tym miejscu – w sporym uproszczeniu można wskazać, że legislacyjne uregulowanie m.in. skutecznego prawa materialnego i formalnego odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów wpływa na ich niezawisłość, co będzie miało skutki w realizacji prawa do sądu¹⁰. Nie trzeba sobie wyobrażać, jakie efekty przyniosłby brak takiej odpowiedzialności. Jak słusznie zauważył W. Koziulewicz, „poddanie sędziego odpowiedzialności dyscyplinarnej za popełnione przewinienia służbowe ma zasadnicze znaczenie z punktu widzenia zasady niezawisłości sędziowskiej. Wyklucza bowiem, w tym zakresie, zastosowanie

⁶ Wyrok TK z 24 października 2007 r., SK 7/06, OTK-A 2007, nr 9, poz. 108.

⁷ Zob. *Niezależność sądownictwa i zawodów prawniczych*, red. T. Wardyński, M. Niziołek, Warszawa 2009.

⁸ L. Garlicki, *Komentarz do art. 178 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. IV, red. L. Garlicki, Warszawa 2005, s. 3.

⁹ A. Żurawik, *Ustrój sądownictwa w Polsce*, Warszawa 2013, s. 52.

¹⁰ Zob. P. Grzegorz, K. Weitz, *Komentarz do art. 45*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1125.

wobec sędziego działań o charakterze administracyjnym. Po wtóre oddaje prawo do orzekania, w sprawach o czyny stanowiące delikty dyscyplinarne, sądom dyscyplinarnym, złożonym z sędziów, którym przysługuje atrybut niezawisłości¹¹. Niewątpliwie to powoduje, że procedura pociągnięcia sędziego do odpowiedzialności dyscyplinarnej, by spełniała swoje zadania, powinna być przejrzysta, a zarazem funkcjonalna.

Nie sposób zatem nie zgodzić się ze stanowiskiem A. Łazarskiej, zbieżnym z omawianą tematyką, że „mimo więc powszechnej zgody co do uznania zasady niezawisłości sędziowskiej za standard międzynarodowej ochrony praw człowieka wciąż ujawnia się niepokojący niedostatek gwarancji ustrojowych dla tej zasady. Dlatego należy stwierdzić, że sama deklaracja poszanowania niezawisłości nie wystarcza, aby ją faktycznie urzeczywistnić. Konieczne jest istnienie całego zespołu gwarancji tak ustrojowej jak i rzeczowej-przedmiotowej niezawisłości sędziowskiej, a nade wszystko niezależności sądów¹². Niezależność sądów i niezawisłość sędziów zależy m.in. od postawy i zachowań sędziów pełniących funkcje administracyjne, i od każdego sędziego orzekającego w konkretnej sprawie¹³. Doskonale zdajemy sobie sprawę z tego, że nawet najbardziej kryształowy człowiek może popełnić błąd. Odpowiedzialność dyscyplinarna ma zatem być instytucją prawną dyscyplinowania i samokontroli sędziów ze względu na ważność realizowanych przezeń zadań. Można więc żywić nadzieję, że właśnie dla ochrony konstytucyjnych gwarancji – szeroko pojętego – prawa do sądu, ustawodawca, w Prawie o ustroju sądów powszechnych¹⁴, unormował użyteczne i transparentne postępowanie dyscyplinarne wobec sędziów, co zostanie poddane analizie w pozostałej części opracowania.

Przewinienia dyscyplinarne dotyczą naruszeń zasad postępowania w danym środowisku, co powoduje, że państwo przekazuje określone uprawnienia dyscyplinarne właściwym organom funkcjonującym w korporacji

¹¹ W. Kozielowicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 23.

¹² A. Łazarska, *Niezawisłość sędziowska w sprawowaniu urzędu*, [w:] *Pozycja ustrojowa sędziego*, red. R. Piotrowski, Warszawa 2015, s. 86.

¹³ I. Kamińska, *Niezależność władzy sądowniczej – pytania ciągle aktualne*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2015, nr 3, s. 5.

¹⁴ Ustawa z 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j., Dz.U. 2016, poz. 2062 ze zm.).

prawniczej¹⁵. Zastosowanie tego zabiegu gwarantuje zachowanie niezawisłości.

Odpowiedzialność dyscyplinarna ma służyć zapewnieniu właściwego poziomu rzetelności zawodowej i etyki *środowiska*, co więcej ma przeciwdziałać potencjalnym negatywnym zachowaniom sędziów. Postępowanie dyscyplinarne sędziów jest procedurą represyjną¹⁶. Jej celem jest ustalenie rodzaju i zakresu winy osoby wykonującej zawód oraz orzeczenie kary. Odpowiedzialność dyscyplinarna pełni zatem niebagatelną funkcję w zachowaniu zasady niezawisłości sędziowskiej. Etos zawodu sędziego¹⁷ wymaga uczciwego oceny swojego zachowania nawet w sytuacji, gdy sędzia wystąpi w roli obwinionego w postępowaniu dyscyplinarnym.

Jeśli rozważymy główne cele funkcjonowania odpowiedzialności dyscyplinarnej, to wśród nich dostrzeżemy: zapewnienie przestrzegania szczególnych reguł zachowania przyjętych w prawnie określonej grupie społecznej; eliminację osób niespełniających cech osobowościowych niezbędnych do wykonywania istotnych działań publicznych; ochronę prestiżu korporacji, zapewnienie niezależności jurysdykcyjnej korporacji¹⁸. Najpoważniejszą funkcją odpowiedzialności dyscyplinarnej jest eliminowanie, w przewidzianym trybie, osób, które przede wszystkim przestały spełniać cechy osobowościowe niezbędne do wykonywania najważniejszych działań państwowych, tj. wydawania wyroków w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

II.

Ustawa z 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (dalej: p.u.s.p.) w rozdziale 3 reguluje zagadnienie dot. odpowiedzialności

¹⁵ W. Kozielewicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i notariuszy*, Warszawa 2012, s. 17.

¹⁶ Zob. idem, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów w Polsce do 2001 r. – rys historyczny*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2016, nr 4, s. 36 i n.

¹⁷ Zob. Zbiór Zasad Etyki Zawodowej Sędziów i Asesorów Sądowych, <http://www.krs.pl/pl/dzialalnosc/zbior-zasad-etyki-zawodowej-sedziow/c,18,uchwaly/p,1> (3.10.2017).

¹⁸ M. Zubik, M. Wiącek, *O spornych zagadnieniach z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego – polemika*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3, s. 70.

dyscyplinarnej sędziów¹⁹. Artykuł 107 ust. 1 p.u.s.p. stanowi materialną podstawę odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego. Sędzia odpowiada dyscyplinarnie za przewinienia służbowe, w tym za oczywistą i rażącą obrazę przepisów prawa i uchybienia godności urzędu²⁰. Odpowiedzialnością dyscyplinarną objęte jest również postępowanie sędziego przed objęciem stanowiska, jeżeli przez nie uchybił obowiązkowi piastowanego wówczas urzędu państwowego lub okazał się niegodnym urzędu sędziego. Wskazać trzeba, że odpowiedzialność dyscyplinarna jest niezależna od odpowiedzialności karnej²¹. A w ramach rzeczowego postępowania mieści się dodatkowo odpowiedzialność za czyny niemające znamion przestępstw, a które uchybiają godności lub regułom wykonywania zawodu. W procedurze dyscyplinarnej zwraca się uwagę na postępowanie sprzeczne z zasadami etyki zawodowej, z czynami godzącymi w godność zawodu. To powoduje, że przewinienie ocenia się nie tylko pod względem respektowania przepisów prawnych, tutaj istotne znaczenie ma stro-
na etyczna sędziego.

Przewinienia dyscyplinarne, zgodnie z przyjętą systematyką, dzielą się na przewinienia służbowe, w tym będące oczywistą i rażącą obrazą prawa, oraz czyny stanowiące uchybienie godności urzędu²². Prócz tego, zgodnie z art. 81 p.u.s.p., sędzia odpowiada za wykroczenia. Czyny te są ustawowo niedookreślone, co wiąże się z brakiem możliwości stworzenia katalogu zachowań zagrażających poprawnemu wykonywaniu obowiązków sędziowskich. Wyrokiem sądu dyscyplinarnego określa się delikt dyscyplinarny poprzez wskazanie naruszonych norm aktu prawnego albo przedstawia się opis zachowania będącego takim deliktem. Nie ulega wątpliwości, że czyn stanowiący przewinienie dyscyplinarne musi być bezprawny i zawiniony. Poza tym zachowanie sędziego będące przewinieniem dyscyplinarnym może polegać

¹⁹ Rozdział ten odnosi się także do odpowiedzialności dyscyplinarnej asesorów sądowych.

²⁰ Zob. Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach dyscyplinarnych, <http://wsd.adwokatura.pl/orzecznictwo/orzecznictwo-sadu-najwyzszego-w-sprawach-dyscyplinarnych-zbior-urzedowy> (3.10.2017).

²¹ Zob. S. Pałka, *Uchwała uzupełniająca uchwałę Sądu Dyscyplinarnego zezwalającą na pociągnięcie sędziego do odpowiedzialności karnej. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 15.01.2014 r., SNO 36/13*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2015, nr 4, s. 9 i n.

²² T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 107.

na działaniu lub zaniechaniu, a jego cechą musi być społeczna szkodliwość. Wyrok musi jasno wskazywać, za jaki czyn obwiniony był sądzony i za jaki czyn sąd go skazał. Zatem czyn należy opisać precyzyjnie, zawierając wszystkie istotne okoliczności.

Przewinienie w postaci oczywistej i rażącej obrazy przepisów prawa dotyczy się płaszczyzny stosowania prawa w postępowaniu sądowym, pod warunkiem, że jest ono oczywiste i rażące. Sąd Najwyższy wyrokiem z 29 czerwca 2007 r., sygn. SNO 39/07 orzekł, że przewinienie w postaci dopuszczenia się oczywistej i rażącej obrazy przepisów prawa polega na popełnieniu *łatwego* do stwierdzenia błędu w wykładni i stosowaniu prawa, którego rozumienie budzi wątpliwości u osoby o wykształceniu prawniczym, a skutki tego błędu są poważne. SN uznał, że co do zasady obraza przepisów prawa może być odnoszona do przepisów proceduralnych. Przykładem będzie nieterminowe sporządzanie uzasadnień wyroków, wydanie wyroku mimo niezawiadomienia strony, którą należało zawiadomić, co spowodowało uprawomocnienie się wyroku i uniemożliwiło jego zaskarżenie w zwykłym trybie naruszając prawo do obrony; ogłoszenie wyroku, który nie został sporządzony i podpisany, dokonywanie zamian w wyroku i inne.

Przewinienie służbowe w postaci naruszenia godności urzędu dotyczy przepisów wynikających z art. 82 p.u.s.p., tj. naruszenia wymogu dochowania wierności *ślubowaniu* sędziowskiemu, utrzymywania nieposzlakowanego charakteru, strzeżenia powagi stanowiska, a także unikania wszystkiego, co mogłoby przynieść ujmę godności sędziego lub osłabić zaufanie do jego bezstronności. Poza tym naruszenie obowiązków przez sędziego może również dotyczyć jego *życia* prywatnego, np. poprzez naruszenie zakazu dodatkowego zatrudnienia bez zgody właściwego prezesa, nie złożenie oświadczenia majątkowego, zakłócanie ciszy nocnej itd.

Ustawodawca do kar dyscyplinarnych zalicza: upomnienie, naganą, obniżenie wynagrodzenia zasadniczego sędziego o 5%-20% na okres od sześciu miesięcy do dwóch lat, usunięcie z zajmowanej funkcji, przeniesienie na inne miejsce służbowe, złożenie sędziego z urzędu. Sąd dyscyplinarny nie może zastosować innych kar niż te wyżej wymienione, co więcej nie może ich *łączyć*. Trzeba przy tym nadmienić, że kary dyscyplinarne powinny być wymierzone wg stopnia zawinienia i społecznej szkodliwości przewinienia. Stoję na stanowisku, że kary upomnienia i nagany, należy zastosować przy

lekkich przewinieniach w celu odstraszenia sędziego przed podobnymi ekscesami. Uważam także, że winno się uwzględnić – przy wymierzaniu kary dyscyplinarnej – dotychczasową nienaganną służbę. Sąd dyscyplinarny wydający orzeczenie dyscyplinarne, powinien brać pod uwagę całokształt pracy orzeczniczej sędziego, w tym sprawność jego orzekania.

III.

Przechodząc do *meritum* materii prawa procesowego, zauważmy, że materię tę reguluje art. 110 p.u.s.p. wskazując, że sądami dyscyplinarnymi w sprawach dyscyplinarnych sędziów sądów powszechnych są w I instancji – sądy apelacyjne, w II instancji – Sąd Najwyższy. Właściwość miejscowa sądu dyscyplinarnego określana jest według miejsca, w którym sędzia pełni służbę. Natomiast w przypadku, gdy sprawa dotyczy sędziego sądu apelacyjnego albo sędziego sądu okręgowego, właściwy będzie sąd dyscyplinarny wyznaczony na wniosek rzecznika dyscyplinarnego przez Pierwszego Prezesa SN. Autonomia Pierwszego Prezesa SN co do wskazania konkretnego sądu z całą pewnością ma na celu zapewnienie transparentności postępowania. Celowe jest jak największe ograniczenie jakichkolwiek podejrzeń o kontakty między składem orzekającym a sędzią. Skoro ustawodawca zachował, aż tak dużą ostrożność w stosunku do postępowań dyscyplinarnych sędziów okręgowych i apelacyjnych, w celu usunięcia jakichkolwiek wątpliwości co do przejrzystości procedury, niezrozumiałe jest postępowanie w przypadku sędziów sądów rejonowych poprzez ustawowe wskazanie sądu apelacyjnego, w okręgu którego pełni służbę sędzia, jako właściwego w sprawie dyscyplinarnej.

Sądy dyscyplinarne zarówno I jak i II stopnia orzekają w składzie 3 sędziów. Wyłączeni z orzekania są prezes sądu, wiceprezesi oraz rzecznik dyscyplinarny. Tym sposobem do orzekania w sądzie dyscyplinarnym uprawnieni są wszyscy, poza wyżej wymienionymi, sędziowie danego sądu. Skład sądu dyscyplinarnego wyznaczany jest losowo, z listy wszystkich sędziów sądu. Zastosowanie elementu losowania, w wyborze składu orzekającego, jest jednym z gwarantów zachowania bezstronności w postępowaniu dyscyplinarnym. Za pośrednictwem przepisów k.p.k. sędzia będzie wyłączony

od udziału w sprawie dyscyplinarnej w enumeratywnie wymienionych przypadkach²³. Sędzia podlega też wyłączeniu na wniosek, gdy pojawi się uzasadniona wątpliwość co do jego bezstronności. Nic nie stoi na przeszkodzie w wyłączeniu od sprawy na *żądanie* sędziego. Oczywiście jest to, że strona, która domaga się wyłączenia sędziego, musi przedstawić obiektywny powód co do jego bezstronności. Nie będzie wystarczające samo subiektywne przeświadczenie strony co do konieczności wyłączenia sędziego. Postanowieniem z 17 czerwca 2003 r. SN wskazał, że muszą zachodzić poważne podstawy, które wskazują na istnienie obiektywnych przyczyn uzasadniających utratę zaufania co do bezstronności sędziego²⁴. Orzeczeniem tym SN przewidział możliwość złożenia przez stronę wniosku o wyłączenie szeregu sędziów od sprawy w celu utrudnienia przeprowadzenia czynności dyscyplinarnych wobec sędziego.

Postępowanie przed sądem dyscyplinarnym I instancji ujęto w art. 113 p.u.s.p. Przede wszystkim sędzia poddany postępowaniu dyscyplinarnemu ma status obwinionego, a nie np. oskarżonego. Obwiniony może ustanowić obrońcę wyłącznie spośród sędziów, adwokatów lub radców prawnych, jednak dopiero po postawieniu sędziemu zarzutów przez rzecznika dyscyplinarnego. Dopuszcza się możliwość obrony przez sędziego w stanie spoczynku, a także posiadania *łącznie* jednocześnie nie więcej niż 3 obrońców. Poza tym sam udział obrońcy w procesie, nie przesądza o wyłącznie biernym działaniu obwinionego. Rzecznik dyscyplinarny²⁵ występuje jako uprawniony oskarżyciel przed sądem dyscyplinarnym w sprawach sędziów sądów apelacyjnych oraz prezesów i wiceprezesów sądów okręgowych. Zastępca rzecznika jest uprawnionym oskarżycielem pozostałych sędziów. Podjęcie czynności przez rzecznika dyscyplinarnego rozpoczyna się wraz z *żądaniem* ministra sprawiedliwości, prezesa sądu apelacyjnego lub okręgowego, kolegium sądu apelacyjnego lub okręgowego, Krajowej Rady Sądownictwa. Rzecznik może podjąć czynności

²³ Kwestię tę reguluje art. 40 Kodeksu postępowania karnego. Przypomnijmy jednak, że sędzia podlega wyłączeniu m.in. gdy sprawa go bezpośrednio dotyczy, jeśli był świadkiem czynu, jeśli brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia.

²⁴ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z 17 czerwca 2003 r., SNO 32/03.

²⁵ Rzecznik dyscyplinarny jest wybierany przez Krajową Radę Sądownictwa spośród kandydatów zgłoszonych przez zgromadzenia ogólne sędziów apelacji. Działa przy KRS, a jego kadencja trwa 4 lata.

także z własnej inicjatywy. *Żądanie* wszczęcia czynności powoduje po stronie rzecznika konieczność wstępnego wyjaśnienia okoliczności niezbędnych do ustalenia znamion przewinienia i umożliwienia sędziemu złożenia wyjaśnień. Rzecznik ma prawo prowadzić wszelkie przewidziane w k.p.k. czynności dowodowe²⁶. W konsekwencji powyższego, za słuszne uważam stanowisko SN o niedopuszczalności wystąpienia z wnioskiem o ukaranie sędziego jedynie na podstawie dokumentów załączonych do *żądania* wszczęcia czynności dyscyplinarnych²⁷.

Kolejnym etapem jest wszczęcie postępowania dyscyplinarnego, gdy pojawia się uzasadniona ku temu podstawa. W postanowieniu o wszczęciu określa się dokładną datę, co ma znaczenie dla oceny przedawnienia przewinienia. Uważam, że obwiniony może *żądać*, do czasu zawiadomienia go o terminie zaznajomienia z materiałami postępowania dyscyplinarnego, ustnego przedstawienia podstaw zarzutów. Taka praktyka wynikałaby z art. 313 § 3 i 4 k.p.k. W dalszych krokach, sędzia otrzymuje pisemne, w formie postanowienia, wskazanie zarzutów. W takim postanowieniu określa się zarzucany sędziemu czyn. W ciągu 14 dni od dnia przedstawienia zarzutów, obwiniony może złożyć wyjaśnienia i wnioski dowodowe. Gdy upłynie wskazany termin, a także gdy zostaną przeprowadzone dalsze dowody, rzecznik składa wniosek o rozpoznanie sprawy dyscyplinarnej do właściwego sądu dyscyplinarnego. We wniosku o rozpoznanie sprawy dyscyplinarnej dokładnie określa się czyn będący przedmiotem postępowania oraz uzasadnienie. Z całą pewnością nie będzie wystarczające odwołanie się przez rzecznika we wniosku o rozpoznanie sprawy poprzez wyłącznie opis czynu i uzasadnienie. W takiej sytuacji sąd powinien zwrócić wniosek rzecznikowi w celu uzupełnienia braków formalnych w terminie 7 dni. Sądzę, że dla przyspieszenia procedury, dopuszczalne będzie przez sąd wskazanie rzecznikowi odpowiednich czynności, jakie powinien podjąć.

W sytuacji, gdy rzecznik dyscyplinarny nie znajdzie podstaw do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego na *żądanie* uprawnionego organu, wydaje postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania. Takie postanowienie doręcza

²⁶ J. Sawiński, *Komentarz do art. 114 ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych*, [w:] *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. A. Górski, Warszawa 2013, s. 578.

²⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z 3 lutego 2003 r., SNO 1/03.

się wnioskodawcy, kolegium odpowiedniego sądu oraz sędziemu²⁸. Doręczenie postanowienia kolegium odpowiedniego sądu, powoduje, że nawet gdy kolegium nie *żądało* wszczęcia takiego postępowania, może zaskarżyć odmowę wszczęcia postępowania, co ma na celu wyeliminowanie jakiegokolwiek stronniczości w ocenie podstaw do wszczęcia odpowiedzialności dyscyplinarnej. Jeśli jednak postępowanie zostało wszczęte, a rzecznik dyscyplinarny uzna, że nie ma *żadnych* podstaw do skierowania sprawy do sądu dyscyplinarnego, umarza postępowanie. Na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania lub postanowienie o umorzeniu postępowania dyscyplinarnego sędziego²⁹, właściwe kolegium lub wnioskodawca wszczęcia postępowania dyscyplinarnego może w terminie 7 dni od dnia doręczenia postanowienia, złożyć zażalenie do sądu dyscyplinarnego.

Gdy do sądu wpłynie wniosek³⁰ o rozpoznanie sprawy dyscyplinarnej, będący swoistym aktem oskarżenia, prezes sądu dyscyplinarnego wyznacza rozprawę, która powinna się odbyć w terminie jednego miesiąca od dnia wpłynięcia sprawy. W p.u.s.p. nie uregulowano przebiegu rozprawy, ale zgodnie z postanowieniem SN z 29 czerwca 2007 r. zastosowanie będą w tym przypadku miały przepisy k.p.k.³¹ Prezes sądu może skierować sprawę na posiedzenie, gdy zajdzie potrzeba np. umorzenia postępowania z powodu braku podstaw oskarżenia. W formie postanowienia podejmowana jest decyzja o wyłączeniu jawności³² rozprawy z powodu np. ochrony życia prywatnego

²⁸ Ustawodawca posługuje się tutaj pojęciem obwinionego, mimo że sędzia status takiej osoby uzyskuje dopiero po postawieniu zarzutów. Jeśli odmawia się wszczęcia postępowania, to oznacza, że zarzuty nie są stawiane.

²⁹ Poprzedni stan prawny wykluczał możliwość wniesienia zażalenia przez sędziego. Dopiero w wyroku z 4 marca 2008 r., sygn. SK 3/07, TK uznał, że pominięcie obwinionego w kręgu podmiotów uprawnionych do zażalenia postanowienia o umorzeniu postępowania pozbawiało sędziego możliwości wykazania tego, że umorzenie postępowania dyscyplinarnego z powodu znikomej społecznej szkodliwości zarzucanego mu czynu naruszało jego interes, bowiem w jego przekonaniu przewinienia dyscyplinarnego nie popełnił. Skarżący został pozbawiony środka zaskarżenia, wbrew zasadzie, że odwołujący się może skarżyć rozstrzygnięcia lub ustalenia naruszające jego prawa lub szkodzące jego interesom.

³⁰ We wniosku rzecznik dyscyplinarny winien wskazać imię i nazwisko obwinionego, określenie czynu ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu i okoliczności jego popełnienia.

³¹ Postanowienie SN z 29 czerwca 2007 r., SNO 37/07.

³² O wyłączeniu jawności rozstrzyga skład sądu dyscyplinarnego. W przypadku wyłączenia jawności postępowania dyscyplinarnego orzeczenie ogłaszane jest publicznie.

stron czy bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego. Warto też zwrócić uwagę na przypadek, gdy w toku instancji ujawni się inne przewinienie niż to objęte wnioskiem o rozpoznanie sprawy dyscyplinarnej. W takiej sytuacji sąd może wydać wyrok w sprawie dodatkowego przewinienia wyłącznie za zgodą rzecznika dyscyplinarnego i obwinionego. Brak zgody powoduje po stronie rzecznika dyscyplinarnego wszczęcie w tym zakresie odrębnego postępowania.

Gdy dojdzie do sytuacji przewidzianej w art. 118 p.u.s.p., tj. rozwiązania lub wygaśnięcia stosunku służbowego sędziego w trakcie trwania postępowania dyscyplinarnego, wówczas postępowanie dyscyplinarne trwa nadal, mimo że po rozwiązaniu lub wygaśnięciu stosunku służbowego nie jest możliwe wykonanie kary dyscyplinarnej usunięcia z zajmowanej funkcji, przeniesienia na inne miejsce służbowe czy złożenia z urzędu³³. Wydaje się, że *ratio legis* tego unormowania była możliwość wydania rozstrzygnięcia o popełnieniu czynu i winie sprawcy, mimo braku możliwości orzeczenia kary. Zastanawiające jest, czy konieczne będzie nawet symboliczne napiętnowanie zachowania byłego sędziego, skoro nie pełni on już urzędu sędziowskiego. Zauważyć trzeba, że to dodatkowe potępienie będzie przeszkodą w wykonywaniu innych, niż urząd sędziego, zawodów prawniczych.

Akta sprawy, po prawomocnym zakończeniu postępowania karnego przeciwko sędziemu, sąd lub prokurator przesyła właściwemu rzecznikowi dyscyplinarnemu. Sąd dyscyplinarny zawiadamia ministra sprawiedliwości, jeśli wyrokiem sądu sędzia utracił stanowisko. Minister w takim przypadku zarządza złożenie sędziego z urzędu, nawet w przypadku, gdy wykonano już wyrok dyscyplinarny skazujący na karę łagodniejszą niż wymieniona. Tyczy się to zbiegu postępowania dyscyplinarnego z postępowaniem karnym. Warto przeanalizować także przypadek, gdy sędzia zostanie prawomocnym orzeczeniem sądu dyscyplinarnego złożony z urzędu oraz prawomocnym orzeczeniem sądu pozbawiony praw publicznych, co spowoduje z mocy prawa utratę stanowiska.

W przypadku zbiegu postępowań, trzeba wskazać, że jeśli postępowanie dyscyplinarne zakończyło się wcześniej niż karne i orzeczono w nim karę łagodniej-

³³ Zachodzi możliwość orzeczenia takich kar. Przykładowo, jeśli zostanie orzeczona kara złożenia sędziego z urzędu, osoba ukarana, mimo że nie jest już sędzią, nie zostanie nią w przyszłości.

szą aniżeli złożenie sędziego z urzędu, to orzeczenie przez sąd karny *środka* w postaci zakazu zajmowania stanowiska sędziego lub pozbawienia praw publicznych będzie miało taki sam skutek, jak złożenie z urzędu w ramach postępowania dyscyplinarnego. W przypadku, gdy sędzia zostanie złożony z urzędu w ramach postępowania dyscyplinarnego, a następnie zostanie skazany przez sąd, to w takiej sytuacji orzeczenie sądu nie będzie miało *żadnych* skutków prawnych.

Obwinionemu, rzecznikowi dyscyplinarnemu, Krajowej Radzie Sądownictwa oraz ministrowi sprawiedliwości przysługuje odwołanie od wydanych w I instancji wyroków sądu dyscyplinarnego oraz postanowień i zarządzeń zamykających możliwość wydania wyroku³⁴. Wymienione wyżej podmioty z urzędu otrzymują rozstrzygnięcie wraz z uzasadnieniem³⁵. Termin do wniesienia odwołania wynosi 14 dni od daty doręczenia wyroku wraz z uzasadnieniem. Odwołanie wnosi się do sądu dyscyplinarnego pierwszej instancji. Nie przekonuje mnie obowiązek wskazywania zarzutów stawianych w rozstrzygnięciu i sporządzania uzasadnienia odwołania przez odwołującego się sędziego będącego wysoko wyspecjalizowanym prawnikiem, skoro jest to obowiązkiem rzecznika dyscyplinarnego. Nie ulega kwestii, że prezes sądu dyscyplinarnego odmówi przyjęcia odwołania, gdy zostanie ono wniesione po terminie lub przez osobę nieuprawnioną. Nie ma terminu instrukcyjnego, w jakim powinno zostać rozpoznane odwołanie. Przyjmuje się, że powinno to nastąpić w terminie 2 miesięcy od dnia jego wpłynięcia. Natomiast niejasny jest termin do wniesienia odwołania od postanowień i zarządzeń. Wydaje się, że zgodnie z art. 460 i 466 k.p.k., powinien on wynosić 7 dni, nie 14.

Po rozpoznaniu odwołania SN orzeka o utrzymaniu w mocy orzeczenia lub jego uchyleniu w całości lub w części. Sąd Najwyższy zmienia zaskarżone orzeczenie³⁶, orzekając odmiennie co do istoty lub uchyla je i umarza postępowanie. Sąd dyscyplinarny, któremu przekazano sprawę do ponownego rozpoznania orzeka w granicach, w jakich nastąpiło przekazanie. Zaś wskazania Sądu Najwyższego są wiążące dla sądu dyscyplinarnego, któremu przekazano sprawę do ponownego rozpoznania³⁷.

³⁴ Zauważane jest to, że kolegium sądu nie ma prawa do złożenia odwołania.

³⁵ W przeciwieństwie do art. 422 Kodeksu postępowania karnego zgodnie, z którym uzasadnienia sporządzane są na wniosek podmiotu.

³⁶ Muszą pozwalać na to zebrane dowody.

³⁷ Ereciński T., Gudowski J., Iwulski J., op.cit., s. 560.

W przepisach p.u.s.p. nie została przewidziana możliwość złożenia kasacji od wyroku sądu dyscyplinarnego II instancji. Postępowanie ustawodawcy w tym względzie wydaje się słuszne, biorąc pod uwagę, że postępowania dyscyplinarne dotyczą spraw o mniejszym ciężarze w porównaniu do np. przestępstw. Zakaz ten wynika poniekąd z faktu, że sądem dyscyplinarnym II instancji jest Sąd Najwyższy, a zatem organ o najwyższych kwalifikacjach w zakresie orzekania³⁸. Jedynym *środkiem* nadzwyczajnym do wzruszenia prawomocnego orzeczenia jest wznowienie postępowania przewidziane w art. 126 p.u.s.p. Na gruncie tego przepisu, wznowienie postępowania dyscyplinarnego na niekorzyść obwinionego może nastąpić, gdy umorzenie postępowania lub wydanie wyroku nastąpiło wskutek przestępstwa (podstawa *ex delicto*) albo jeżeli w ciągu 5 lat od umorzenia lub od wydania wyroku wyjdą na jaw nowe okoliczności lub dowody, które mogły uzasadniać skazanie lub wymierzenie kary surowszej (podstawa *de novis*). Takie okoliczności nie mogą być ustalane na podstawie dowodów uprzednio znanych i ocenianych. Bezwzględnie, postępowanie wznowieniowe nie dopuszcza badania prawidłowości dokonanej przez sąd orzekający w ocenie przeprowadzonych dowodów. Natomiast wznowienie postępowania dyscyplinarnego na korzyść skazanego następuje także po jego śmierci, jeśli wyjdą na jaw nowe okoliczności lub dowody, które mogłyby uzasadniać uniewinnienie lub wymierzenie kary łagodniejszej³⁹. Nie sposób nie zwrócić uwagi na dosyć ogólne unormowanie podstaw wskazanych w art. 126 § 1 i 2. To powoduje, że przydatnym w interpretacji będzie odpowiedni przepis postępowania karnego. Uważam, że dopuszczalnym jest ponowne złożenie wniosku o wznowienie postępowania, w sytuacji, gdy wniosek taki został oddalony. Dopuszczalność ta zajdzie, gdy wniosek będzie oparty na innych dowodach i faktach, niż te powoływane we wniosku oddalonym.

Do akt osobowych sędziego dołącza się odpis prawomocnego wyroku skazującego na karę dyscyplinarną. Wraz z upływem 5 lat od uprawomocnienia się wyroku orzekającego karę upomnienia, nagany, obniżenia wynagrodzenia, usunięcia z zajmowanej funkcji, przeniesienia na inne miejsce służbowe,

³⁸ Ł. Korózs, M. Sztorc, *Ustrój sądów powszechnych. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 172.

³⁹ W razie śmierci skazanego, wniosek o wznowienie postępowania mogą złożyć: małżonek, krewni w linii prostej, rodzeństwo, przysposabiający lub przysposobiony oraz rzecznik dyscyplinarny.

minister sprawiedliwości zarządza, z urzędu⁴⁰, usunięcie odpisu wyroku dyscyplinarnego z akt osobowych w przypadku, gdy w tym czasie nie został wydany inny wyrok skazujący. Nie ma możliwości usunięcia z akt sędziego odpisu prawomocnego wyroku skazującego na złożenie obwinionego z urzędu, gdyż skazany wyrokiem sądu dyscyplinarnego sędzia nie może już nigdy zostać powołany na stanowisko sędziowskie.

IV.

W lipcu 2017 r. polski parlament uchwalił ustawę o Sądzie Najwyższym⁴¹, która to została zawetowana, wraz z ustawą o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw, przez Prezydenta RP⁴². Przewidywała ona utworzenie nowej Izby w Sądzie Najwyższym – Izby Dyscyplinarnej, która oprócz prowadzenia spraw dyscyplinarnych sędziów SN, rozpatrywałaby sprawy postępowań dyscyplinarnych prowadzonych na podstawie m.in. ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych. Izba Dyscyplinarna miała się składać z Wydziału Pierwszego i Wydziału Drugiego. Pierwszy rozpatrywałby m.in. sprawy sędziów dotyczące przewinień dyscyplinarnych wyczerpujących znamiona umyślnych przestępstw *ściganych* z oskarżenia publicznego. Drugi Wydział miał rozpatrywać m.in. odwołania od orzeczeń sądów dyscyplinarnych pierwszej instancji w sprawach sędziów oraz kasacji od orzeczeń dyscyplinarnych. Ustawa przekazywała szereg uprawnień na rzecz Prezesa Izby Dyscyplinarnej. W przypadku zatrzymania sędziego SN, należało o tym niezwłocznie zawiadomić Pierwszego Prezesa Sądu, a w odniesieniu do sędziów orzekających w Izbie Dyscyplinarnej – Prezesa tej Izby, który mógł nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego. Poza tym, Sąd Najwyższy w Izbie Dyscyplinarnej miał orzekać na posiedzeniu w składzie jednego sędziego, chyba że Prezes Izby zarządził rozpoznanie sprawy w skła-

⁴⁰ Sędzia ma możliwość złożenia wniosku w tej sprawie.

⁴¹ Tekst ustawy jest [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/1727_u/\\$file/1727_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/1727_u/$file/1727_u.pdf) (3.10.2017).

⁴² Dnia 31 lipca 2017 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej – na podstawie art. 122 ust. 5 Konstytucji – odmówił podpisania ustawy z 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw i ustawy z 20 lipca 2017 r. o Sądzie Najwyższym, i przekazał je Sejmowi do ponownego rozpatrzenia.

dzie trzech sędziów. Ustawa przewidywała również zmiany w p.u.s.p. Wobec sędziego w stanie spoczynku dopuszczalne było orzeczenie obniżenia uposażenia sędziego o 5–20% na okres od sześciu miesięcy do dwóch lat. Natomiast kara zmiany miejsca służbowego wobec sędziów miała polegać na zmianie miejsca na znajdujące się w innym sądzie apelacyjnym (w przypadku sędziego sądu apelacyjnego) lub w sądzie rejonowym albo okręgowym na obszarze innej apelacji (w przypadku sędziego sądu rejonowego lub okręgowego). W sprawach dyscyplinarnych orzekałyby w pierwszej instancji sądy dyscyplinarne przy sądach apelacyjnych oraz Sąd Najwyższy w sprawach np. przewinień dyscyplinarnych wyczerpujących znamiona umyślnych przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego. W drugiej instancji byłyby to Sąd Najwyższy. Ustawa dopuszczała możliwość rozpoznania sprawy nie tylko na rozprawie, ale także na posiedzeniu. Jeśli obwiniony był nieobecny na posiedzeniu lub rozprawie i nie miał obrońcy, sąd wyznaczałby takiego obrońcę z urzędu. Poza tym § 115a regulował, że „nieusprawiedliwione niestawienie na rozprawie lub posiedzeniu zawiadomionego obwinionego lub jego obrońcy nie tamuje rozpoznania sprawy”. Sąd, w składzie jednego sędziego, na podstawie materiału zebranego przez rzecznika dyscyplinarnego, mógł wydać wyrok nakazowy.

25 września 2017 r. podczas publicznego wystąpienia, Prezydent RP zaprezentował własny projekt ustawy o Sądzie Najwyższym⁴³. Zakłada on utworzenie Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego, w której orzekać będą składy sędziowsko-ławnicze. Projekt ustawy wprowadza liczne korekty w p.u.s.p. Dochodzi do zmiany kary dyscyplinarnej obniżenia uposażenia sędziego o 5%-50% (z 5%-20%) na okres od sześciu miesięcy do dwóch lat. W sprawach dyscyplinarnych orzekają w pierwszej instancji sądy dyscyplinarne przy sądach apelacyjnych w składzie trzech sędziów oraz Sąd Najwyższy w składzie dwóch sędziów Izby Dyscyplinarnej i jednego ławnika w sprawach np. przewinień dyscyplinarnych wyczerpujących znamiona umyślnych przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego. W drugiej instancji orzeka Sąd Najwyższy w składzie dwóch sędziów Izby Dyscyplinarnej i jednego ławnika SN. Projekt ustawy w art. 115 § 1 wskazuje, że „sąd dyscyplinarny rozpoznaje sprawę

⁴³ Projekt ustawy wraz z uzasadnieniem są dostępne na: <http://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/zgloszone/art,17,projekt-ustawy-o-sadzie-najwyzszym.html> (3.10.2017).

dyscyplinarną na rozprawie chyba że wystarczające jest rozpoznanie sprawy na posiedzeniu”. Poza tym nieusprawiedliwione niestawiennictwo na rozprawie lub posiedzeniu obwinionego lub jego obrońcy nie wstrzymuje rozpoznania sprawy. Projekt prezydencki dopuszcza także możliwość wydania wyroku nakazowego w składzie jednego sędziego.

Zarówno lipcowa, zaawansowana przez Prezydenta, ustawa o Sądzie Najwyższym jak i wrześniowy projekt prezydencki przewidują liczne zmiany w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów. Prace w parlamencie trwają, ostateczny kształt przyjętych rozwiązań może być różny od tych, które, w kalejdoskopowym skrócie, zostały wyżej przytoczone.

V.

Funkcjonowanie w porządku prawnym skutecznej procedury odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów jest istotnym parasolem ochronnym dla podmiotów korzystających z prawa do sądu, zabezpieczając je przed wyrokami sędziów, którzy w sposób oczywisty i rażąco obrazili przepisy prawa, uchybili godności urzędu, czy dopuścili się wykroczeń. Nie ulega wątpliwości, że tylko niezawisły sędzia w niezależnym sądzie, wolny od nacisków, ingerencji innych podmiotów, może stać na straży praw i wolności jednostki oraz praw innych podmiotów. Niezawisłość sędziowska jest jedną z gwarancji zapewnienia uczciwego procesu sądowego. Zaś podleganie odpowiedzialności dyscyplinarnej za naruszenie obowiązków sędziowskich jest jedną z gwarancji niezawisłości. Dla sędziów odpowiedzialność dyscyplinarna, przez niezależność od odpowiedzialności karnej, stanowi dodatkową dolegliwość. Szczególny stosunek pracy, przynależność do korporacji sędziowskiej, powoduje konieczność określenia trybu postępowania dyscyplinującego wobec sędziów. Odpowiedzialność dyscyplinarna wiąże się z postępowaniem niezgodnym z zasadami etyki zawodowej, godnością zawodu. Służy ochronie wizerunku służby sędziowskiej wskazując na funkcjonowanie podwyższonych standardów dla sędziów. Biorąc pod uwagę, że ustrojodawca umiejscowił prawo do sądu w rozdziale II Konstytucji, a zatem wśród praw i wolności o charakterze osobistym, trzeba mieć na względzie, że zabieg ten był celowy, bowiem prawo do sądu to jedno z istotniejszych praw określających status jednostki w państwie. Dla tego opracowania najważ-

niejszy wydaje się jeden z elementów prawa do sądu, tj. dostęp do niezależnego, bezstronnego i niezawisłego sądu. Podleganie odpowiedzialności dyscyplinarnej przez sędziów ma na celu wyeliminowanie tych, których postępowanie narusza niezawisłość, a więc zagraża wymierzaniu sprawiedliwości, tj. orzekaniu o prawach, wolnościach i obowiązkach jednostki. Tylko niezależna judykatura wykonywana przez niezawisłego sędziego może dać gwarancję bezstronności postępowania i sprawiedliwości orzekania.

Podkreślane w artykule uwagi, a zwłaszcza te dotyczące m.in. wyłączenia od orzekania w sprawie, wskazywania właściwego do rozpoznania sprawy sądu, będą miały wpływ na przeprowadzenie prawidłowego i przejrzystego postępowania dyscyplinarnego, spełniającego swoje funkcje i przyczyniającego się do zachowania gwarancji niezawisłego sędziego, tak słusznie artykułowanego w konstytucyjnym prawie do sądu.

Literatura

- Ereciński T., Gudowski J., Iwulski J., *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 178 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. IV, red. L. Garlicki, Warszawa 2005.
- Grzegorz P., Weitz K., *Komentarz do art. 45*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Korózs Ł., Sztorc M., *Ustrój sądów powszechnych. Komentarz*, Warszawa 2002.
- Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i notariuszy*, Warszawa 2012.
- Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów. Komentarz*, Warszawa 2005.
- Łazarska A., *Niezawisłość sędziowska w sprawowaniu urzędu*, [w:] R. Piotrowski, *Pozycja ustrojowa sędziego*, Warszawa 2015.
- Łętowska E., *Prawo do sądu – różnice perspektywy*, [w:] *Aurea Theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. II, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011.
- Sawiński J., *Komentarz do art. 114 ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych*, [w:] *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. A. Górski, Warszawa 2013.
- Wardyński T., Niziołek M. (red.), *Niezależność sądownictwa i zawodów prawniczych*, Warszawa 2009.
- Żurawik A., *Ustrój sądownictwa w Polsce*, Warszawa 2013.